

179169

DİN-KÜLTÜR VE ÇAĞDAŞLIK

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	179169
Tas. No:	297.92 KUT.0

ERÜ

Din-Kültür ve Çağdaşlık

2004 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 378

Sempozyumlar ve Paneller Serisi: 38

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir

1. Baskı, Mayıs 2007, Ankara, 1.000 adet

ISBN 978-975-389-500-2

07.06.Y.0005.378

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT

Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim

Kufi Besmele: Hişâm el-Ğarâvî

Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun

18.04.2006/14-2 sayılı kararıyla uygun görülmüş ve

Mütevelli Heyeti'nin 29.04.2006/1206-4

sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi,

fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DIYANET VAKFI

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi

1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Modernliğin Dönüştürdüğü Dinsel Kültürler

Doç. Dr. İlyas ÜZÜM*

Modernite dünyada ve ülkemizde hâlâ en çok konuşulan ve tartışılan konulardan birisini teşkil etme özelliğini korumaktadır. Oluşan literatür kütüphanelerde birçok rafı doldurmaktadır. Yazılan makaleleri sayı olarak neredeyse takip etmek mümkün değildir. Toplantı, sempozyum ve panellerin sayısı da oldukça kabarık bir yekûna ulaşmış bulunmaktadır. Onun bundan sonra da birçok çalışmaya, toplantıya konu olacağına şüphe yoktur.

Moderniteyi ilim çevrelerinin gündeminde tutan, muhakkak ki, onun özellikle düşünce dünyasında meydana getirdiği esaslı değişiklikler ve bu değişikliklerin çok yönlü etkilerinin açıkça görülmesidir. İnsanların kutsalla ilişkisini sorgulayan, onu belli ölçüde kutsala karşı mesafeli kılan ve kendine has bir dünya oluşturan modernite, şüphesiz ki en büyük etkiyi “din” alanında göstermiştir. Avrupa’da “kurumsal din”i baltalayan modernite birçok başka bölgelerde de en azından din algılayışını ciddi biçimde değiştirmiştir.

Coğrafi bölgelere, zaman dilimlerine ve benimsenen dinin özelliklerine göre kimi önemli farklılıklar arz etmekle birlikte, genel olarak bütün moral değerleri üzerinde negatif bir etki icra eden modernite İslâm dünyasında da bu kimliğe mensup insanların dinî düşünce, duygu ve pratiklerini aleni biçimde etkilemiştir. Ancak bu etkileme bazı İslâmî alt kimlik gruplarında “dönüşüm” diyebileceğimiz bir özellikte seyretmiştir. Bu tebliğde söz konusu kimlik gruplarından ikisi örnek alınarak modernitenin etkisi ve dönüştürmesine işarette bulunulacaktır.

*TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Esas itibariyle, tebliğ başlığı tarafımdan tespit edilmemiş olup tertip heyetince belirlenmiş olduğu için önce başlıkta yer alan “modernlik”, “dönüştürme”, “dinsel kültür” terimlerine değinmek gerekmektedir.

Bunlardan “modernlik” ya da “modernite” siyaset, hukuk, ekonomi ve düşünce alanlarında ayrı ayrı yansımaları bulunan bir kavramdır. Bu kavramın birçok tanımı yapılmışsa da burada bunları tekrarlamak yerine onun belli başlı özelliklerini sıralamak daha uygun olacaktır. İlgili tanımlara bakıldığında modernitedeki şu öğelerin ortak olduğu görülmektedir: “Rasyonalite, sekülerizm, pozitivizm, bilimcilik, yabancılaşma, bireyselcilik”. Bu kavramlar modernliğin olmazsa olmaz nitelikteki özellikleridir. Bu özelliklerden biri olmadan moderniteden söz etmek mümkün değildir. Modernlik tek başına ne pozitivistiktir, ne bilimciktir, ne de bireyselcilik. O bütün bu özellikleri bünyesinde taşıyan bir “zihniyet”, bir “felsefe”, bir “düşünce dünyası”dır.

Tebliğdeki diğer terim olan “dönüştürme” sözlükte, “bir biçimden veya bir durumdan başka bir biçim veya duruma girmek, tahavvül etmek” demek olup bir bakıma “değişim” hatta belli ölçüde “başkalaşım”ı ifade etmektedir.

Başlıkta yer alan “dinsel kültür” ifadesine gelince, bununla kast edilen “dini alt kimlikler”dir. Diğer bir deyimle dinsel kültürler dinin, o dini benimseyen kesimlerin idrak dünyasında aldığı yahut kazandığı “form”lardır. Burada münhasıran İslâm dini olduğu için söz konusu terimle İslâmî alt kimliklere gönderme yapılmaktadır.

“Modernitenin dönüştürdüğü dinsel kültürler” bütün İslâmî alt kimlik grupları olmayıp aşağıda değinileceği üzere özel kimlik gruplarıdır. Zira İslâm’ın genel karakteri ile örtüşen ve hakim İslâmî anlayışa mensup olan kültürler üzerinde modernite asla bir “dönüştürme” işlevinde bulunmamış, daha çok dinî inanç ve pratikleri zayıflatma istikametinde bir role sahip olmuştur. Ancak hakim İslâmî telakkiden farklı özellikler taşıyan ve ilgili literatürde “batınî gruplar” diye anılan kültürlerde modernite daha ayrı bir fonksiyon görmüş; hem bu kültüre mensup kimselerin inanç ve bağlılıklarını derinden sarsmış hem de yer yer bir çeşit “dönüştürme” işlevi gerçekleştirmiştir.

Kelâm ilmi ve İslâm mezhepleri tarihi literatüründe kullanılan “gâliyye” ve “batınıyye” terimlerini açmak gerekmektedir. Her iki terim de tek bir grubu ifade etmek yerine birçok grubun söz konusu olduğu bir “anlayış”ı, bir “tutum”u ifade etmektedir. Bunların kullanımını ve kapsamı hakkında farklılıklar bulunmakla birlikte, “gâliyye”, daha çok Şia’ya mensup aşırı düşünceler taşıyan gruplar için kullanılan ve İslâm toplumu tarafından tasvip edilmemeyi ifade eden bir terimdir. Bu gruplar temel görüşleri bakımından Allah hakkında teşbih merkezli yaklaşımlar sergiler, imamlar hakkında yer yer nübüvvet, yer yer tanrılık atfeder, tenasüh anlayışını kabul eder, dinî metinleri batınî tevellere dayalı olarak yorumlarlar. Geçmişte Keysâniyye içinde Beyâniyye, Muhtâriyye, Rizâmîyye, Hâşimiyye; İsmailiyye içinde Nizariyye ve Müs’aliyye; İmâmiyye içinde Mugîriyye, Mansûriyye, Nusay-

riyye ve Albâiyye gibi fırkalarla temsil edilmiş olup bu grupların büyük çoğunluğu tarihe karışmıştır.¹

“Bâtiniyye” ise Kur’ân ayetlerinin zahiri mânalarını kabul etmeyen, bunların gerçek anlamlarını ancak özel kişilerin bilebileceği görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adıdır. Yine mezhepler tarihi müellifleri ve bu alanda çalışma yapanlarca muhtelif biçimlerde gruplandırılan batını kesimler, genel olarak Keysânî gruplar, İsmailiyye, Nusayriyye, İsmailiyye, Dürziyye ve Türkiye’de yaşayan bazı Şîi-Bektaşî kesimler olarak nakledilmektedir.²

İki terimi birleştirerek söylemek gerekirse, bugün İslâm dünyasında gâli-batını gruplar başlıca İsmaililer, Dürziler, Nusayriler, Aliyullahiler yahut Ehl-i Hak, Kızıbaşlar, Bektaşiler, Şebekler gibi topluluklardır.

Genel özellikleri itibariyle tarihte “kapalı toplum” olarak yaşayan, özellikle merkezi otoritenin baskılarına karşı korunma refleksi sebebiyle geliştirdikleri “gizlilik”i (takiyye, sır tutma) inanç prensibi haline getiren, özel dini hiyerarşiye sahip olan ve kendilerine has ritüelleri bulunan bu topluluklar moderniteyle yüz yüze geldikten sonra belli bir “açılma” süreci içine girmiş, bu süreç içinde “kapalı toplum” hayatından nispeten “açık toplum hayatına” geçmeye başlamışlardır. Her birinin kendine has süreci bulunan bu geçiş kimilerinde daha sert ve sancılı, kimilerinde nispeten yumuşak bir nitelik taşımıştır.

Bu toplulukların modernite karşısında uğradıkları etki ve belli ölçüde başkalaşmaya varan “dönüşüm” hakkında daha sağlıklı tespitler yapabilmek için bunların tümünü incelemek yerine Türkiye eksenli iki grup üzerinden durmak daha uygun düşebilir: Aleviler ve Nusayriler. Her iki grup da hem Ali merkezli bir anlayışa sahip hem de sırrî-batını karakter taşıyan gruptur.

Bilindiği gibi Alevilik, X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet’i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki birtakım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has biçimde bağdaştıran konar göçer Türkmen oymakları için kullanılan bir adlandırmadır. Tarih-te birçok başka adla anılan ve bugün kendi içinde birçok tali gruplara ayrılan Alevilik XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şîi öğeleri bünyesine alan batını bir anlayıştır. Bu anlayışın en önemli ilkelerinden biri öteki batını fırkalar gibi “gizlilik”e özel önem vermesidir. Temel kaynak hüviyetindeki *Buyruk*’ta “sırrı fâş etmemek” en önemli ilkelerden birisi olarak zikredilir.³

Nusayrilik ise IV/X. yüzyılda Muhammed b. Nusayr en-Nemîri tarafından kurulmuş olan batını bir anlayıştır. Bugün Türkiye’den başka Lübnan ile daha çok Suriye’de yaşayan Nusayriler günümüzde “Arap Alevîsi” diye anılmaktadır. Nusayri-

¹ Bk. Şehristânî, *el-Mîlel ve’n-nihal* (nşr. Muhammed F. Muhammed), Beyrut 1410/1990, I, 176-177; ayrıca bk. Mustafa Öz, “Gâliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 333.

² Bk. Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak* (nşr. Muhammed m. Abdülhamîd), Beyrut 1413/1993), s. 281 vd; ayrıca bk. Avni İlhan, “Bâtiniyye”, *DİA*, V, 190-193.

³ *Buyruk* (nşr. Sefer Aytekin), Ankara 1958, s. 254-246.

lik'te de gizliliğe riayet etmek hayati önem taşımaktadır. Hâlen Nusayrî kaynaklarının basılması yahut Nusayrî olmayanlara gösterilmesi hatta Nusayrî inançlarının açıkça dile getirilmesi yasaktır. Bu yasağı işleyenler için büyük yaptırımlar söz konusudur. Ülkemizde birkaç yüz bin kişiden oluşan Nusayrî topluluğu bulunmaktadır.

Gerek Alevilik gerekse Nusayrîlik dikkate alındığında modernitenin söz konusu iki grup üzerindeki etkilerine dair şu temel noktalara değinmek mümkündür:

1. Temel inançlar büyük ölçüde zaafa uğramıştır.

a) Alevilik'te:

Bilindiği gibi Alevi telakkide “Hak-Muhammed-Ali” üçlemesi içinde ilk sırayı alan “Hak” inancı çerçevesinde aşkın bir Tanrı inancı bulunmaktadır. Bu inanç yolunun ileri gelenlerince kimi zaman O'nun Âdem'le, âlemle yahut insan ile, kimi zaman da Ali ile özdeşleştirilmesi istikametinde bir yorumla konu olmuşsa da ağırlıklı anlayışın “yüzeysel bir vahdet-i vücud” çizgisi içinde kabul edildiği muhakkaktır.⁴

Bu inanç modernite ile birlikte büyük zaaf görmüştür. Alevi kökenden gelen ve materyalist felsefeyi benimsediğini söyleyen insanlar az değildir. Daha dikkat çekeni ise bizzat Alevilik'ten yola çıkarak Aleviliğin tanrıtanımazlık, ateizm ve materyalizm temelli olduğunu ileri sürenlerin çıkmış olmasıdır. Detaya girmeden örnek olmak üzere bu konuda şunlara işaret edilebilir:

aa) İstanbul'da Aleviler'in en çok ziyaret ettiği ve Alevilik adına en zengin faaliyetlerin gerçekleştirildiği Şahkulu Dergahı *Hak Muhammed Ali ve Kırklar Cemi* adıyla bir kitap yayımlamıştır. Esat Korkmaz tarafından yayımlanan bu eser temel Alevi telakkilerini materyalist bir temel üzerine inşa etmiştir.⁵

bb) Alevi dergilerde birtakım makaleleri yayımlanan ve günümüz Alevi yazarları arasında önemli yeri olan İsmail Kaygusuz bir kitap kaleme alarak Aleviliği materyalizmle eşitlemiş, bütün Alevi ileri gelenlerinin gerçekte materyalist, tanrı tanımaz olduğunu iddia etmiştir.⁶

cc) Bazı Alevi dedeleri “toplum ateist oluyor” diye kaygıya kapılmış ve Alevilik'le ateizm arasında hiçbir ilişki bulunmadığını, bir kimsenin ferdi tercih olarak materyalist görüşü kabul edebileceğini, fakat bu tercihi Alevilik'e mal etmesinin asla doğru olamayacağı doğrultusunda kitaplar kaleme almışlardır. Söz gelimi,

⁴ Alevilik'teki tanrı anlayışıyla ilgili olarak bk. İbrahim Özer, *Tanrı ve İnsan*, Adana 1996; ayrıca bk. İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, Ankara 2000, s. 69 vd.

⁵ Söz konusu kitapla ilgili geniş bilgi için bk. İlyas Üzüm, “Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1998, sy. 2, s. 255-258.

⁶ İsmail Kaygusuz bu kitabında şöyle der: Alevilik yaşamla bütünleşmiş “madde”nin dinidir, “madde”ye ilişkin bir inanç sistemidir ve felsefi “materyalizm” temeli üzerinde yükselmiştir (*Görmediğim Tanrı'ya Tapmam*, İstanbul 1996), s. 12.

Mehmet Yaman bu hususta oldukça vurgulu ifadelere yer vermek zorunda kalmıştır.⁷

dd) Bazı Alevî metinlerde Ali'nin tanrısallığına gönderme yapıldığı bilinmektedir. Hz. Ali'yi tanrı kabul etmek Alevîliğin temel yaklaşımı olmamakla birlikte, belli ölçüde bunu çağrıştıran yaklaşımların mevcudiyeti bilinmektedir. Bugün Alevî kitle arasında gelenekteki bu anlayışı benimseme ve dile getirme istikametinde hiçbir hareketlilik görülmemektedir. Denilebilir ki gelenekteki bu anlayış bugünkü Alevî kuşaklar arasında tamamen devre dışı bırakılmıştır.

Alevî dünyada inanç alanındaki bu zayıflama "Tanrı anlayışıyla" sınırlı olmayıp Hz. Muhammed'in yeri, Kur'ân anlayışı, ölüm sonrası hayatla ilgili inançlar gibi diğer inançlar için de hemen hemen aynı oranda geçerlidir.

b. Nusayrîlik'te:

Nusayrîlik'te aşkın bir Tanrı fikrinin bulunduğu bilinmektedir. Temel kutsal metin hükmündeki *Kitabü'l-mecmu'* un açık bir şekilde Hz. Ali'yi tanrı olarak sunması Nusayrîlik'te metafizik anlamda bir Tanrı telakkisi bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zira söz konusu fırkaya göre Tanrı aslı hüviyetiyle bilinemez bir karakterde olup bilinmek için geçmişte birtakım şahıslarda "bedenlenmiş"tir. Onun Hz. Muhammed zamanındaki son bedenlenmesi Ali'de olmuştur. Bu bakımdan Ali tanrıdır.⁸

Günümüz Nusayrî toplumunda bu temel inanç büyük ölçüde zaafa uğramıştır. Bizzat Nusayrî şeyhlerine göre toplumda "ateistler" artmıştır. Kesin rakam ve oran vermek güç olmakla birlikte aktif anlamda olmasa bile pasif nitelikte Nusayrî kökenli birçok ateist bulunmaktadır. Toplumun böyle aşkın bir Tanrı inancından uzak kalması bazı Nusayrî şeyhlerini harekete geçirmiş ve toplumu irşat etmek üzere eserlerinde Allah inancını temellendiren açıklamalara yer vermişlerdir. Hatta bu şeyhlerden Nasreddin Eskiocak toplumun Allah inancını güçlendirmek ve kuşku içinde olanların kuşkularını gidermek üzere fizik delilleri kullanmak suretiyle Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik bir kitap kaleme almıştır.⁹

Ayrıca bugünkü Nusayrî toplumunda Tanrı'nın Ali'de bedenlenmiş olması şeklindeki bir anlayış ise oldukça düşük bir oranda kabul görmektedir.

Diğer taraftan Nusayrîler'in iki kolundan Şemsiler'e göre Ali ile ilgili olarak onun güneşte, Kilaziler'e göre ayda olması... gibi inançlar modern eğitim görmüş insanlar tarafından kesinlikle kabul görmemektedir. Toplumun âyn-mim-sin"

⁷ Mehmet Yaman eserinde şöyle diyor: "Ey kendini Alevî olarak tanıtan kişi! Eğer sen Alevîlik ilkelerine inanmıyorsan, Muhammed ve Ali'nin süreğini inkar ediyorsan, sakın 'ben Alevî'yim' deme. Kendine başka bir ad bul..." (*Alevîlik*, İstanbul, 1993), s. 16.

⁸ Nusayrîlik'te temel inançlarla ilgili olarak bk. Süheyr M. Ali el-Fil, *en-Nusayrîyye*, Kahire 1410/1990, s. 46-84. Ayrıca bk. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1980, s. 143-156.

⁹ Nasreddin Eskiocak, *Tanrının Azameti ve Kur'an'daki Reenkarnasyon*, İstanbul 1997.

sembolüne inanması başta olmak üzere diğer inançlarla ilgili tutumları da hemen aynıdır. Bunun bir tek istisnası bulunmaktadır: Reenkarnasyon. Nusayrî kökenden gelen kimseler hâlâ çok kuvvetli bir telakki halinde ölen kimselerin yeniden bedenlenerek dünyaya geldiklerine inanmaktadırlar.

2. Dinî pratiklerin yerine getirilmesinde büyük bir oran düşüklüğü gözlenmiş, bazı önemli ritüeller ya kaybolmaya yüz tutmuş ya da sembolikleşmiştir.

a) Alevîlik'te:

Alevîlik'te "yol"un temel pratikleri başka bir ifadeyle "erkân" son derece önem taşımaktadır. Yol bağlılığı açısından bunların yerine getirilmesi zorunludur. Söz gelimi, musahiplik erkanı bunlardan biridir.

Evli çiftlerin yola girmelerinin yahut toplumun bir üyesi olarak kabul edilmelerinin kıstası hükmünde olan bu erkana göre Alevî bir çift başka bir Alevî çift ile bir tür "kardeşlik" bağı kurar. Bu bağdan sonra iki çift tam anlamıyla kardeş kabul edilir. Birbirlerinin evlerine izinsiz girebilirler. Birbirlerinin çocuklarını kardeş çocukları kabul ederler. Öyle ki musahiplik kavli yapmış çiftlerin çocukları birbirleriyle asla evlenemezler.¹⁰

Modernlik sonucu kent ortamına gelen Alevîler arasında bugün bu erkan büyük ölçüde kaybolmaya yüz tutmuştur. Musahiplik kavli kuranların oranı yüzde birlerden daha az bir oranda seyretmektedir. Üstelik bu bağı kuranlar arasındaki ilişkiler de gerçekte musahiplikte söz konusu olan hükümler çerçevesinde yürümeyip daha çok sembolik öğeleriyle devam etmektedir.

Bu çerçevede başka bir örnek olarak "görgüden geçme" erkanına değinilebilir. Her "can"ın en az yılda bir defa görgüden geçmesi şarttır. Bu dedeler için de söz konusudur. Yine modernite sonrasında Alevî toplumu içinde yılda bir kez görgüden geçmek bir tarafa, hayatında hiç görgüden geçmemiş insanların oranı bile oldukça yüksektir. Burada çarpıcı bir anekdot olarak, bundan bir ay kadar önce kendisiyle görüştüğümüz bir Alevî dedesinin bize söyledikleri nakledilebilir:

"Alevîlik'te birçok öteki erkan gibi görgü erkânı da bitiyor. Ben fiilen 25 yıldır dedelik yapıyorum. Bırakın başkalarını, dede olarak ben bunca yıldır hiç görgüden geçmedim." Musahiplik ve görgü ceminden başka öteki erkanla ilgili durum da aynı merkezdedir. Söz gelimi, muharrem orucu yahut hızır orucu tutanlar bugün özellikle genç kuşak arasında yok denecek kadar azdır.¹¹

b) Nusayrîlik'te:

Nusayrîlik'te temel pratiklerin başında ergenlik çağına ulaşmış erkek çocukla-

¹⁰ Musahiplikle ilgili geniş bilgi için bk. *Buyruk* (nşr. Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, s. 52 vd.

¹¹ Alevîlik'te adı geçen ibadetlerle ilgili geniş bilgi için bk. Seyit Derviş Tur, *Erkânname*, İstanbul 2002, s. 184 vd.

rını “din ammisi”ne gönderilerek *Kitâbu'l-mecmu'*da bulunan sureleri öğrenmesi, batını namazı kavraması ve bazı “kuddâs”ları ezberlemesi, sonra da bunları yerine getirmesi, günlük batını namazı kılması, din büyüklerine karşı malî yükümlüklerini yerine getirmesi, türbelere ziyaretlerde bulunması gibi hususlar gelir.¹² Modernite ile temas sonrasında bu pratikler geçmişle kıyaslanamayacak kadar azalmıştır. Özellikle kentlerde yaşayan aileler arasında oğlunu “din ammisi”ne gönderme oranı oldukça azalmıştır. Aynı şekilde batını namazı kılma oranında çok büyük bir düşüş gözlenmektedir. Özellikle diğer inanç kültürleri ile birlikte yaşanan yerlerde (Adana ve Mersin gibi) bu namazın kılınma oranı neredeyse tamamen bitmiştir.

Bununla birlikte Nusayrîlik'te özel önemi bulunan “bayramlar” büyük ölçüde yerine getirilmektedir. Bunun sebebi söz konusu bayramların toplumda “soy”lara ve ailelere karşı paylaştırılması, bunun sonucu olarak ilgili soy ve ailelerin bunu yerine getirmeyi toplumuna karşı mecburi bir ödev görmesidir.

3. Dinî otorite kaybolmaya yüz tutmuştur.

a) Alevîlik'te:

Alevîlik'te otorite dede tarafından temsil edilmektedir. Gelenekte dede yalnızca dinî otoriteyi değil aynı zamanda hukukî ve siyasi otoriteyi de elinde bulundurmaktadır. Söz gelimi, bütün dinî erkânı dede yönetir, hizmet sahiplerine hizmetlerini dede hatırlatır. Dedenin verdiği hizmeti hiç kimsenin hiçbir biçimde aksatması söz konusu değildir. Aynı şekilde canlar arasındaki hukukî anlaşmazlıkları dede çözer. Gerekğinde dede insanları “dâr'a çeker”. Burada kelimenin tam anlamıyla mahkeme eder ve sonunda bir hüküm verir. Verilen bu hüküm mutlaktır, bağlayıcıdır. Hiçbir şekilde buna itiraz etme yahut sonucunu yerine getirmeme bahis mevzu olmaz. Öteki sosyal konularda da dedenin verdiği karar son karardır ve bütün toplum fertlerini bağlar.¹³

Dedenin otoritesini dikkate almamak, onun verdiği bir hizmeti yapmamak veya yargılama sonunda verdiği hükme rıza göstermemek büyük yaptırımları icap ettirir. Bir kimse böyle bir itaatsizlik sergilerse dede tarafından “yol düşkünü” ilan edilir. Bu bir çeşit toplum tarafından dışlanmaktır. Çünkü yol düşkünü ilan edilen kimse ile görüşülmez, kendisine selam verilmez, yardıma ihtiyacı olduğunda koşulmaz.

Bugün ise bu otorite büyük ölçüde bitmiştir. Dedelerin önemi sembolikleşmiştir. Dedelere kimi yerlerde yalnızca dinî otorite adına bir statü verilmektedir. Bu da oldukça gevşek ve sınırlı bir otoritedir. Dedelerin hukukî otoritesi ile tamamen ta-

¹² Nusayrîlik'teki dinî pratiklerle ilgili geniş bilgi için bk. Süheyr M. Ali el-Fil, *a.g.e.*, s. 85-93; ayrıca bk. Ethem Ruhi Fiğlah, *a.g.e.*, s. 151 vd.

¹³ Alevîlik'te dedelik hakkında müstakil bir çalışma olarak bk. Ali Yaman, *Kızılbaş Alevî Dedeleri*, İstanbul ts.

rihe mal olmuştur. Hiç kimse ne dede önünde yargılamayı düşünmekte, ne de dede anlaşmazlıklarla ilgili kendisi yargılama talebinde bulunmaktadır.

b) Nusayrîlik'te:

Nusayrîlik'te otorite şeyhlerin elindedir. Soya bağlı olarak gerçekleşen şeyhlik hem dinî hem de sosyal alanda en büyük yetkinliği temsil etmektedir. Genel anlamda büyük şeyhler bulunmakla birlikte bir aile için şeyh öteden beri o ailenin kabul edegeldiği şeyhtir. Bir Nusayrî inanırı ailesinin bağlı olduğu şeyhe saygı duymak, ona karşı mali yükümlülüklerini yerine getirmek ve kendi üzerlerinde olan bayram toplantılarını deruhte etmek ve her türlü külfeti yerine getirmek mecburiyetindedir.

Nusayrîlik'te şeyhler asla sıradan insanlar olmayıp belli ölçüde kutsallık atfedilen kimselerdir. Hatta mahallinde yaptığımız çalışmalarda bize denildiğine göre, özellikle geçmişte toplum şeyhlerin nurdan yaratıldığını, beşeri özelliklerden belirli ölçüde uzak bulduklarını, söz gelimi eşlerine "nefha" ile yaklaştıklarını ve bu sayede çocuk sahibi olduklarına inanıldığını anlatmışlardır.

Günümüze gelince, toplum halen şeyhlere derin saygı duymakla birlikte dinî bakımdan onların anlattıklarını kabulde geçmişe göre daha sınırlı oranda dikkate almaktadır. Kent ortamında yaşayan ve diğer inanç gruplarına mensup kimselerle birlikte bulunulan yerleşim merkezlerindeki Nusayrî kökenli insanlar filen kendi inanç ve düşüncelerini oluşturmada şeyhlerle paralellik içinde bulunmaya itina göstermemektedir.

Burada somut bir örnek olarak mahallinde yaptığımız araştırmalar sırasında bir Nusayrî gencinin anlattıklarını paylaşmakta yarar var. Dinî gayrete sahip olan bu genç hissiyatını tarafımıza şöyle yansıtmıştır: Ben bir şeyh çocuğuyum. Toplumumuza baktığımızda durumun içler acısı olduğunu görüyorum. Zira halk arasında Arapça artık unutuluyor. Dinî değerlerimiz adeta siliniyor. Bu manzara karşısında toplumda en büyük şeyhlerden birinin yanına gittim. Durumu özetledim, artık bir şeyler yapmak yazım, dedim. Lütfen emir verin, yapalım. Harekete geçelim. O büyük şeyh beni sakin bir eda ile dinledikten sonra yanında bulunan dört-beş yaşlarındaki torununu gösterdi, "ben sözümü şu çocuğa bile geçiremiyorum. Beni dinlemiyorlar artık insanlar. Ne yapabiliriz ki?" dedi. Tek başına bu örnek bile Nusayrî toplumunda dinî otoritenin nasıl zaafa uğradığını göstermeye yetmektedir.

4. Gelenek moderniteye ait kavramlarla ilişkilendirilmiş, kimi zaman da onunla özdeşleştirilerek bir tür dönüşüme tabi tutulmuştur.

a) Alevîlik'te:

Tarihi seyri itibariyle kendisini Yesevîlik, Kalenderilik, Haydarilik ve Vefâlik gibi mistik kalıplar içinde ifade eden, bilahare Şîî ve Hurufî öğelerle çeşitlenen Alevîlik temel karakteri itibariyle dinî, mistik bir grup olmasına rağmen günümüzde ki-

mi Alevî aydın ve yazarları Alevîliği moderniteye ait kavramlara indirgeyerek ifadelemiştir. Bu çevrelere göre Alevilik çağdaşlıktır. Her çağın değerlerini alıp kendi bünyesine mal etmektir. Bugün de aynı çerçevede Alevilik çağın değerleri olan materyalizm, sosyalizm, hümanizm, demokrasi gibi kavramları içine almıştır. Dolayısıyla Alevilik bir bakıma hümanizmdir, demokratlıktır, laikliktir.¹⁴

Bazı Alevî dedeleri, Alevî yazarları ve dernek yöneticileri bu tür yaklaşımları sıklıkla sergilemiş; Alevilik anlayışlarına bu temel üzerine inşa etmeye çalışmışlardır. Söz gelimi, bir Alevî dedesi, “Alevilik doğrudan doğruya sosyalistliktir, sosyalistlik de bir tür Alevilik’tir” demektedir. Başka bir Alevî yazar ise “Alevîler’in laisizmle tanıştıklarında bunun tam da savundukları şey olduklarını görmüşlerdir” demiştir.¹⁵ Muhakkak ki bu husus, modernitenin söz konusu kültür üzerinde görülen en büyük etkisidir. Bu etki geleneği değiştiren, farklılaştıran, kısmen başkalaştıran bir etkidir. Zira sözü edilen kavramlar modern dönemin kavramları olup Alevilik bu kavramlardan önce de vardı. Dolayısıyla onu bu kavramlara indirgemek yahut tercüme etmek belki kurban etmek geleneğin “dönüştürülmesi” çabasından başka bir şey değildir.

b) Nusayrîlik’te:

Alevîler’de olduğu şekilde Nusayrîler’de geleneğin modernite ile irtibatlandırıldığı görülmemektedir. Ancak gelenek belli ölçüde devre dışı bırakılarak moderniteye ait kavramlar neredeyse tam olarak benimsenmekte, bu benimseme fertleri tabii olarak geleneğe karşı ciddi biçimde mesafeli kılmaktadır. Söz gelimi Adana’da yaşayan Nusayrî toplumunun yeni kuşaklarının gelenekten büyük ölçüde koptuğu, kendilerini modernitenin temel kavramlarıyla rahatça ilişkilendirildikleri bilinmektedir. Burada dikkat çekici bir örnek olarak şu not üzerinde durmak gerekir: Bilindiği gibi Nusayrîlik’te kadının dinî yükümlüğü bazı dualar dışında yoktur. Söz gelimi kadınlar Nusayrîliğin temelini teşkil eden batınî namazı kılmakla yükümlü değildirler. Hatta yükümlü olmaktan da öte asla bu namazı öğrenemezler ve kılamazlar, kılmamalıdır. Oysa günümüzde Nusayrî kökenden gelen kadınlar geleneksel yaklaşımı ters çevirerek toplumda önemli işlevler gerçekleştirmektedir. Söz gelimi, Nusayrîler’in yaşadığı bir kentte Nusayrî vatandaşların oylarıyla seçilen başarılı bir hanım yıllarca belediye başkanlığı yapmıştır.

5. Kimlik vurgusu öne çıkmıştır.

Modernite ile birlikte “özgürlük, eşitlik, demokrasi” alanındaki gelişmeler tarihte içe kapanık olarak yaşayan ve kimliğin açıkça dile getirilmesinde çekingen bir tutum izleyen “sırrî topluluklar”da açılma, kimliği açıkça dile getirme ve giderek

¹⁴ Geniş bilgi için bk. İlyas Üzümlü, “Modernizmin Alevî Toplumu Üzerindeki Etkileri”, *İslâm ve Modernleşme*, İstanbul 1997, s. 277-291.

¹⁵ A.g.m.

kimlik etrafında örgütlenme konularında geçmişle kıyaslanmayacak bir gelişmeye yol açmıştır.

Günümüzde Alevilerin dergah, vakıf, dernek vb. nitelikteki örgütlenmesi il ve ilçe bazında kabarık bir sayıya ulaştığı gibi yurt dışında da dikkat çekici bir mahiyet kazanmıştır. Bugün sayıları birkaç yüzü bulan derneklerden söz edilebilmektedir.¹⁶

Nusayrilerde de Anadolu Alevileri kadar olmamakla birlikte kimliğin açıkça dile getirilmesinde büyük bir ilerleme gözlenmektedir. Ancak örgütlenme daha yavaş ve daha az isteklidir. Hatay'da Ehl-i Beyt Vakfı, Adana ve Mersin'de bazı küçük çaplı dernekler bulunmaktadır.

6. Belli ölçüde farklı kimliklere ilgi başlamıştır.

Genellikle kendilerini "İslâm" üst kimliği içinde mütalaa eden Aleviler ve Nusayriler modernitenin "ferdiyetçilik" ve "rasyonellik" gibi ilkelerinin de etkisiyle kendi kültür ve geleneklerini "sorgulayıcı", "irdeleyici" bir tavır içinde yeniden almaktadırlar. Bu faaliyet çoğu sefer kimliğin yeniden inşasına yönelik iradeyle son bulurken kimi zaman da üst kimliğin tetkiki etrafında genel İslâmî anlayışa temayül, kimi zaman da başka dinî ve fikri akımlara ilgi gösterme ile neticelenmektedir. Bu çerçevede söz konusu gruplarla ilgili olarak şu hususlara işaret edilebilir:

a) Alevilik'te:

Henüz ciddi saha çalışmaları yapılmamış olmakla birlikte toplumda yaygın İslâmî anlayışa temayül gösteren, geleneği bütünüyle reddetmeksizin onu kitabi İslâm'la irtibatlandıran kişi ve çevreler bulunmaktadır. Bunlar temel inançlarını yaygın İslâmî telakkiye göre şekillendirdikten başka Cuma namazı, ramazan orucu hatta mali durumu elverişli olanlar için hac farızası gibi ibadetlere ilgi göstermektedirler. Örnek olarak *Genç Erenler Dergisi* çevresi verilebilir. Söz konusu dergide kaleme alınan yazılara bakıldığında ortaya konulan yaklaşımın Alevî kültürünü benimsemekle birlikte genel İslâmî anlayışları öne çıkan bir tablonun çizildiği görülmür.¹⁷

Diğer taraftan yine ayrı bir eğilim olarak bazı Alevî muhitlerde Oniki İmam Şiîliği ile irtibata geçme ve Ca'ferî fikhî doğrultusunda dinî pratikleri hayata aktarma çabaları görülmektedir. Bunun en iyi örneğini Çorum'da Ehl-i Beyt Camii çevresi teşkil etmektedir. Adı geçen camide Alevî kökenli kimseler geleneği dışlamadan onu Şiî temel üzerine inşa ederek hayatlarını devam ettirmektedirler.

Bunlardan başka bazı Alevî kökenli kimseler arasında Hıristiyanlık ve Bahailik gibi dinî kimliklere ilgi duyanlar bulunduğu dair vak'alardan söz edilmekle birlikte bunların çok istisnai olduğu söylenmelidir.

¹⁶ Alevî örgütlenmesiyle ilgili olarak bk. İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 29-66.

¹⁷ Bk. İlyas Üzüm, *a.g.e.*, s. 55 vd.

b) Nusayrîlik'te:

Farklı kimliklere yönelme konusunda Nusayrîler arasında da benzer tutumların gözlemlendiğini ifade etmek gerekir. Alevîliğe göre hareketlilik daha sınırlı olmakla beraber bu kökenden gelen kimseler arasında da yaygın İslâmî anlayışa sıcak bakınların bulunduğu bilinmektedir. Özellikle Kilaziler arasında camiye gitme, günlük farz namazları kılma, farz orucu tutma gibi hususlarda belli oranda bir temayülün bulunduğu müşahade olunmaktadır.

Aynı şekilde Alevîler arasında olduğu gibi Oniki İmam Şîliğe ile temasa geçen ve temel İslâmî ibadetlerin Ca'ferî fikhî çerçevesinde yerine getirenler de, oldukça az olmakla birlikte görülmektedir. Özellikle Hatay'daki Ehl-i Beyt Vakfı'ndaki çizgi böyle bir mahiyet sergilemektedir. Ayrıca yine Kilaziler arasında oldukça düşük sayıda olsa da Bahailiğe meyleden Nusayrî kökenli kimselerin bulunduğu da bilinmektedir.

SONUÇ

Modernite özellikle rasyonalist ve pozitivist yönleri itibariyle bütün dinî inanç ve düşünceler üzerinde olumsuz etki yapmış, İslâmiyet de bundan payını almış, müslüman topluluklar zaman zaman akli temelleri daha sağlam inanç ve anlayışa sahip olurken zaman zaman da inanç ve pratikleri itibariyle çok büyük bir zaaf içine düşmüşlerdir. Ancak modernite İslâm'la birlikte öteki bazı diğer dinler, Yeni Eflatunculuk, belli coğrafyalardaki eski kültürlerinin karışımından bir araya gelen "batını gruplar" a daha büyük etki yapmış, hatta onlar üzerinde bir çeşit "dönüştürme" işlevi görmüştür.

Batını guruplardan, Türkiye eksenli olmak üzere, Alevilik ve Nusayrîlik örneğinden yola çıkıldığında modernitenin adı geçen topluluklar üzerinde gerçekten derin izler bıraktığı kolay biçimde izlenebilmektedir. Gerek Alevilik gerekse Nusayrîlik "kapalı toplum" halinden çıkıp modern dünya ile karşılaştığında temel inançlar büyük zarar görmüş, ritüeller ve dinî pratikler ciddi biçimde terke uğramış yahut sembolikleşmiş, dinî otorite büyük ölçüde kaybolmuştur. Diğer taraftan kimliğe sahip çıkma ve giderek kültürel kimliklere dayalı olarak örgütlenme büyük bir hız kazanmış, bununla eş zamanlı olarak -Alevîler'de daha yoğun olmak üzere- gelenek, özgürlük, demokrasi, sekülerizm gibi moderniteye ait kavramlarla ilişkilendirilmiş, bazan da özdeşleştirilmiştir. Bu arada söz konusu gruplar arasında oldukça sınırlı olmakla birlikte hâkim İslâmî anlayış ve Şîilik diğer bazı kimliklere ilgi gösterenlerin bulunduğu da gözlenmiştir.

Öyle görünüyor ki, batını nitelikli gruplar sağlam bir teolojik zemin kurmadıkça modernite karşısında etkiye daha açık olmaya devam edeceklerdir.